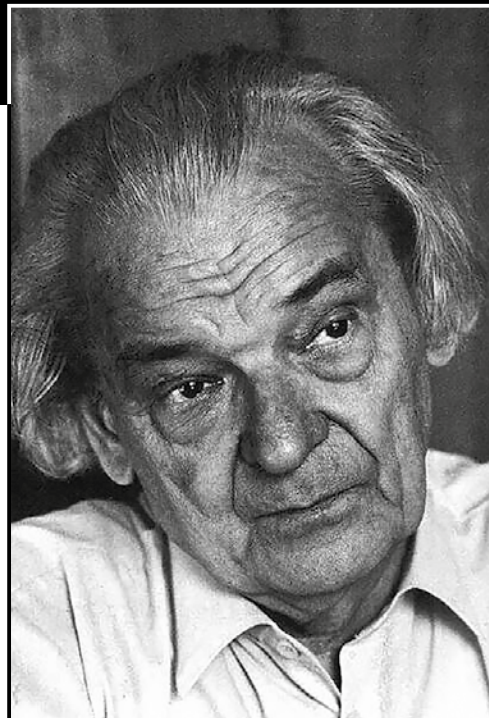

Összeállítás Keresztury Dezső születésének 110. évfordulója alkalmából

Pomogáts Béla

Berzsenyi Dániel és Arany János örököseként

(Hagyomány és megújulás Keresztury Dezső munkásságában)

Az ember és a világ, az ember és a történelem harmonikus viszonyának vágya: nevezetesen az, hogy az emberi személyiség ne legyen kiszolgáltatva a természet és a történelem gyilkos rohamainak, mindig a kultúra ősi törekvései közé tartozott. Igazából nem csak akkor lehetett sikeres, midőn a mindenségre, a csillagos égre figyelő vagy a történelem pusztító hatalmával találkozó ember a természet szelíd békéjére és a változó idők alkalmi szélcsendjére figyelhetett, hanem a szorongást keltő tapasztalatok idején is. Hiszen az emberiség (és persze a magyarság) útját többnyire ilyen tapasztalatok kísérték, és ha ellenükre, velük megküzdve, nem érvényesülhetett volna időnként a megbékélés élménye, vagy legalább reménye, bizonyára elviselhetetlen terheket rótt volna ránk, emberi lényekre mind a világmindenség, mind a történelem. Az első azt sugallta volna, hogy mennyire gyengék és kicsinyek, a második hogy mennyire kiszolgáltatottak vagyunk. Rendre az emberi kultúra: a költészet, az irodalom, a művészet, a zene, a tudomány nyitotta meg az ellenállás, a helytállás forrásait. Ezért mondom mindezt most, bevezetve Keresztury Dezső írói és tudósi, mindenekelőtt költői munkásságának rövid bemutatását, mert ismereteim és meggyőződésem szerint a neves költő és irodalomtudós életművét igen nagy részben éppen az minősíti, hogy

szembe tudott nézni a huszadik században élő ember drámai tapasztalataival, és felidézve a klasszikusok örökségét – költészetében, drámai műveiben, irodalomtörténeti tanulmányaiban – meg tudta teremteni a mi korunkban oly ritkán fellelhető harmóniát. Mondhatnám így is, felmutatott egy olyan hagyományt, egy olyan kultúrát, egy olyan gondolkodást és természetesen költőként egy olyan művészetet, amely a mögöttünk maradt évszázad minden esztelenségével és kíméletlenségével szemben (velük hadakozva) az emberi élet értelmes rendje és a humánus értékek megőrizhetősége mellett tett hitet.

Bőven buzgó forrásvidéke volt ennek a harmóniát építő írói és tudósi magatartásnak. Mindenekelőtt természetesen az európai irodalom klasszikusai, olyan írókra gondolok, mint Goethe, Grillparzer és Thomas Mann, illetve a mi irodalmunkból Berzsenyi Dániel, Arany János és Babits Mihály. (A névsor természetesen kiegészíthető.) Keresztury Dezső mint elméletíró is több alkalommal állást foglalt a klasszicizmus eszményei mellett. 1943-ban írott *Klasszikus álmok – A magyar költészet és a klasszikus kultúra* című nagyobb tanulmányának végén olvasom a következőket: „Tömör és tartós esszenciákat keresünk, nem a tények zsúfolt tömegét s a démon erőszakát. Egy új, barbárabb világba kell átmentenünk a szépség örök eszméjét; a technika, a szociológia, az új kollektív politika korában a humanitásért, a személyiség autonómiájáért folyik a harc. A klasszikus elv lehetőséget nyújt talán szépség és munka, álom és hétköznap, természet és technika, egyén és közösség új szellemi összefoglalására. S ezen a területen nemcsak a költőknek, hanem mindnyájunknak elejthetetlen kincse és feladata a klasszikus régiség megőrzése és ápolása. Tudjuk: az európai műveltség egységét a kereszténység teremtette meg, de az is kétségtelen, hogy azt az elvet, amelynek ez a műveltség páratlan változatosságát, a legmélyebb, már-már halálos válságokból is feltámasztó életerejét, a többi kontinens fölött századokra kivívott elsőbbségét köszönheti: a teremtő, vállalkozó, kutató, önmagát és a világot mindegyre újraformáló egyéniség elvét a klasszikus ókortól kapta földrészünk, nekünk magyaroknak is tágabb hazánk. Különösen ránk, kis népekre nézve fontos tehát, hogy tudjuk: klasszikus hagyományunk s élő klasszikus kultúránk nemcsak eleven, teremtő minőségi megújulásunk záloga, de az európai kultúrával való felbonthatatlan egységünknek is biztosítéka.”

Hosszabban idéztem Keresztury Dezső közel háromnegyed évszázada írott tanulmányát, igazából abban a meggyőződésben, hogy ezek a sorok nemcsak emberi és tudósi magatartását és a magyar irodalmi hagyománnyal kialakított viszonyát világítják meg, hanem költészetének természetét is: szemléletmódját, poétikáját és stílusát. (Különben nem egyedül az ő írói munkásságában, a klasszikus eszményeknek elkötelezett mesterre, Babits Mihályra vagy Keresztury Dezső nemzedéktársaira: Radnóti Miklóstra, Vas Istvánra gondolok.) Ám mindenekelőtt említeném Kereszturynek két olyan klasszikus költőnkkel kialakított viszonyát, akik ugyancsak ennek a klasszicizmusnak a képviselői voltak: Berzsenyi Dánielre és Arany Jánosra gondolok. Kereszturyt, a költőt és irodalomtudóst mindig foglalkoztatta a „niklai remete” sorsa és költészete. A mostoha körülményekkel hadakozó emberi „virtus” magányos hőstét látta benne. *A füredi Berzsenyi-ünnepéről* című versében olvasom a következő sorokat: „hogy értsük: mélyről tornyosul a merész / nagyság s a gyengédség az erő meze: - / a néma hattyu dalra éled; mély a halál, de nagyobb a virtus!” Keresztury Dezső azt a néma küzdelmet figyelte, amelyet a magányba merült niklai költő vívott személyes sorsa és a baljós nemzeti történelem félelmetes árnyaival.

A világgal s önmagával birkózó költőt ábrázolta tanulmányaiban is. *Berzsenyi Dániel* című tanulmánya szerint azon a nyomon járt, amelyet Horváth János, Szabó Dezső, Németh László és Barta János nyitott meg a Berzsenyi-kutatások terén. Mellettük Keresztury Dezső dolgozta ki azt a hiteles és korszerű Berzsenyi-képet, amely teljes fényében és komolyságában mutatta meg a nagy költő egyéniségét. Addig Berzsenyit főként a magyar latinitás betetőzőjeként ábrázolta az irodalomtörténet-írás, mondhatni, valójában korszerűtlen költőt látott benne, aki klasszikus álmoknak áldozta tehetségét és életét. Berzsenyi igazi megértéséhez arra az új érzékenységre volt szükség, amelyet a Nyugat irodalma hozott. Arra, hogy igény támadjon az emberi lélek mélyebb vizsgálata iránt, és a költészet mögöttes terében zajló nagy emberi drámák végre valódi értelmet kapjanak. Ennek a modernebb lélektani és poétikai érzékenységnek a képviselője volt Keresztury. Új módon látott és magyarázott Berzsenyit mutatott be, olyan költőt, aki

már nemcsak a klasszika utolsó híve, egyszersmind a romantika első követe volt. Egyéni alkata szerint sem a klasszikus eszmények elkötelezettje, inkább „romantikus”: az érzelmek, indulatok, belső küzdelmek embere. „Már-már túlfeszítetten eszményített, már-már semlegesen általános érdekű versei mélyen is ott van a személyes gond, szerelem, hazafiúi megrendültség, magány, keserűség, lelkesültség hitelesítő rétege; s a legszemélyesebb hangú megnyilatkozást is kiemelik elszigeteltségéből a nagy fények beljé cikázó sugarai” – olvassuk Keresztury-nál. A személyiség az egymást keresztező ellentmondásokból épül, a szív nyugalmát belső viharok dúlják fel, a képzelet vad látomásokkal viaskodik. Ebben az értelemben válik Berzsenyi Vörösmarty előfutárává – olyan költővé, aki lezárja a klasszicizmust és utat nyit a romantika előtt.

A tudós esszéíró számot vetett Berzsenyi örökségével, a modern költő pedig birtokába vette ezt az örökséget. Természetes módon jutott a nagy örökséghez, költői megszólalásában mindig is ott bujkáltak a Berzsenyi-hagyományok, fellépésében a hagyományokra támaszkodhatott. Költészetének természeti és történelmi „háttér” szinte ugyanaz, mint Berzsenyié: a dunántúli táj és a dunántúli történelem élménye jelenti Keresztury Dezső lírájának elemi forrását, aki ebből a forrásból merít, az eleve a niklai költő követeje és utóda lesz. Nikla, ahol Berzsenyi meghalt, és Zalaegerszeg, ahol Keresztury született, közel esnek egymáshoz. Nemcsak térben, szellemiségben is: a somogyi és zalai hagyományok szoros rokonságában. A dunántúli táj, a szelíd dombok, a barokk városok ihlető erőt jelentenek Keresztury költészetében is. „Nézd, az öreg hegy meleg lejtőjére / gyümölcsöst, szőlőt raktak dédeid; / pincére prészáz, romra templom épül: / olvasd a táj sugalló betűjéből / a történelem feljegyzéseit” – szól *A Badacsonyi lábánál* című verse, ez is azt igazolja, hogy Keresztury ugyanabban a szűkebb világban érezte otthon magát, amelyben a nagy niklai előd. A Berzsenyi-hagyomány éledt fel a *Dunántúli hexameterek* című kötet verseiben. Annak idején (1965-ben a *Vigilia* című katolikus folyóiratban) Rónay György mutatott rá ennek a verseskönyvnek az értékeire, mint írja: „Együtt lüktetett ezekben az antikvitás klasszicitása s annak a latin kultúrába ojtott magyarságnak a lelke, melyre jobb híján, s a szó egész légkörét idézve, újra csak a már említett jelzőt ismételhetjük: reformkori. A >jó mulatság, férfimunka< magyarsága ez, a munkában edzett emberség szépsége.”

A másik mester és ihlető Arany János, akivel kapcsolatban Keresztury Dezső több tanulmány és verselemzés, valamint egy népszerűsítő életrajz mellett egy kétkötetes nagymonográfiával tette gazdagabbá irodalmi múltunk ismeretét. Az 1967-ben megjelent első kötet *„S mi vagyok én...”* címmel 1817-től 1856-ig, a két évtizeddel később, 1987-ben közre adott második kötet *„Csak hangköre más”* címmel 1857 és 1882 között dolgozta fel egyik legnagyobb nemzeti klasszikusunk életét és munkásságát. Arany János életműve mindig vizsga elé állította irodalomtörténet-írásunkat, saját korának értelmezői, így Szinyeyi Ferenc, Haraszi Gyula, Császár Elemér és Voinovich Géza valójában egyedül a „nemzeti klasszicista” irodalom-felfogás nézőpontjából közelítettek életművéhez, és talán egyedül Riedl Frigyes (korai, 1887-ben megjelent) pályaképe, illetve Babits Mihály (1910-ben a Nyugatban közreadott) *Petőfi és Arany* című tanulmánya próbálta modernizálni a hagyományos felfogást. Ennek az értelmezésmódnak az igazi érvényre juttatása következett be Keresztury Dezső kétkötetes monográfiájával, ez az írói pályakép már azt a költőt mutatta be, aki sok tekintetben a modern magyar költészet előfutára, és akinek munkásságát nem lehet pusztán a Gyulai Pál, majd később a Horváth János által kodifikált „nemzeti klasszicizmus” normái szerint megítélni. Keresztury monográfiája olyan költőre hívta fel a figyelmet, aki korának európai költészetével szinte szinkronban próbálta felfedni és bevilágítani az emberi létezés és a nemzeti történelem nemegyszer sötét tapasztalatait, mondhatnám így is: titkait.

Érdeemes itt felidézni a monográfia második részének zárófejezetét, amelyben Keresztury Dezső Arany János költészetének a huszadik századi (a „modern”) költői felfogását mintegy megelőlegező élményeire és szorongásaira utal: azokra az „irracionális és kozmikus összefüggésekre”, amelyek igazából a „modern” (mondjuk: a világirodalom tekintetében a Baudelaire, a magyar irodalom tekintetében az Ady utáni) költészetet jellemezték. De lássuk ismét kissé hosszabban a Keresztury-idézetet: „A szeretet bensőségéből,

a magányos olvasás otthonosságából, abból a jó érzésből, hogy van, s hogy a miénk: neki jutott és jut ma is a legtöbb. De ne elégedjünk meg az efféle kicsit didaktikus szemléletmóddal. Ez legfőbb értéként a költészet eszményítő, a valóság rideg, sebző éleit meglágyító, a szenvedélyt, az örvénylő sötétséget, az értelem átvilágított, megfékezett rendjébe szorító erejét, a tiszta formát, az érthető ábrázolást, a világos gondolatot, a jó polgári erkölcsiséget emeli ki Arany művéből. Pedig ő nemcsak >bensőséges< költő volt: főként nem a szó olyan biedermeieresen idilli értelmében, amelyet a *Családi kör* s a hozzá hasonló kisebb-nagyobb remekművek sugallnak. Sokra becsülte, kedvtelve nézte, s fájdalmasan élte is a nyers erő vadságát, a >faragatlan fá<-t, a szívósságot, a szilaj indulatot, ha pusztító – annyiszor önpusztító – erejével, ösztönös, de hatalmas természeti erőként bontakozott ki előtte: hányszor s mily beleérző erővel ábrázolta is az emberlét irracionális, kozmikus összefüggéseit!”

Keresztury Dezsőnek igen széleskörű, gazdag életműve van – a Berzsenyi Dánielhez és Arany Jánoshoz kötődő érdeklődéséről és munkásságáról avégett kívántam beszélni, hogy megjelöljem azt a gondolkodást és szemléletet, amelynek a hagyomány és a megújulás jelenti a sarokpontjait. Úgy is mondhatnám, hogy „megújulás a hagyományban” vagy „hagyomány a megújulásban”. Talán ez a páros fogalom jellemezheti hitelesen költészetének karakterét is. Keresztury Dezső tudatosan alkalmazkodik a magyar költői hagyományokhoz, egyszersmind megújítja, korszerűsíti ezeket a hagyományokat – ahogy imént felidézett példaképei: Berzsenyi és Arany. Illyés Gyula, aki különben Keresztury Dezső legszűkebb baráti köréhez tartozott (mint közismert, az 1945-ben alakult budapesti első demokratikus kormányban, a Nemzeti Parasztpárt jelöltjeként, éppen Illyés helyett és az ő baráti unszolására vállalta el a közoktatásügyi minisztérium vezetését), egy 1964-ben datált, Keresztury Dezső hatvanadik születésnapját köszöntő írásában figyelmeztetett arra, hogy a neves költő és irodalomtudós miként „modernizálta” a klasszikus költői hagyományt. „Modernizálta”, ahogy (Illyés szerint) Berzsenyi is áthangszerelte, még hozzá saját kora „modern” költészetének, a romantikának a nyelvezetére Horatiust. Valójában Keresztury is hasonló műveletet hajtott végre: a régebbi (tehát a tizenkilencedik századi költészetre utaló, vagyis először Berzsenyihez, majd néhány évtizeddel később Aranyhoz köthető) hagyományra építette rá a modern (huszadik századi) költészet lelkeségét, poétikáját, sőt formavilágát.

Illyés a többi között a tíz esztendő (1946-1956) költői termését átfogó (1956-ban az olvasó elé került) *Dunántúli hexameterek* című kötet verseire hivatkozik, mint Keresztury Dezső talán leginkább jellegzetes verseskönyvére. Ez a kötet valóban a klasszikus örökség „modernizálásának” mintadarabja, olyan otthonosan használja az antik metrumokat, akár Berzsenyi Dániel, ugyanakkor a huszadik század közepének zaklatott élményvilágát szólaltatja meg. (Hasonlóképpen, mint a saját korának élményvilágát Berzsenyi.) Tüskés Tibor, aki a *Dunántúli hexameterek* újraolvasása nyomán jutott el oda, hogy ma is érvényesen határozza meg Keresztury Dezső költészetének karakterét és értékeit, a következőkben jellemezte ezeket a verseket: „A *Dunántúli hexameterek* éppúgy maradandó emberi-etikai értékekre figyelmeztet, és éppúgy őrzi az idő lenyomatát, keletkezésének korát, mint minden jelentős mű. Keresztury egy nagy történelmi fordulat és átrendeződés után, új események kezdetén, egy >fergeteges korban< - gondoljunk még egyszer a versek születésének évtizedére! – a múlt emlékeinek-értékeinek megőrzésére figyelmeztet, az emberi lét kérdéseit veti föl maradandó érvénnyel.” Ezt az emlékezetes verseskönyvet követte azután a gazdag folytatás és beteljesülés, az 1987-es *Lassul a szél*, az 1965-ös *Emberi nyelven*, az 1975-ös *Égő türelem*, az 1979-es *Válogatott versek, Így éltem és A viaskodás szonettjeiből*, az 1982-es *Pásztor*, az 1984-es *A kedves után és Állandóság a változásban*, az 1989-es *Határok, frontok*, az 1994-es *Féktelen idő* és az 1995-ös *Valaki tenyerén* című verseskönyvekre gondolok. Olyan költői életmű ez, amelyet jó lelkiismerettel helyezhetünk el a huszadik század második felének klasszikus magyar költői teljesítményei között.

Ahogy az imént említett verseskönyv is mutatja, Keresztury Dezső költészetének egy nagy múltú táj és a magyar kulturális hagyomány jelentette a forrásvidékét, ez a táj a Dunántúl, amelynek Keresztury Dezső nemcsak szülőtte, hanem hivatott követe és énekese is volt. Színes és plasztikus költeményekben idézte fel szülőföldjének természeti környezetét: a Balaton folyton változó színvilágát, a zalai táj és a

Balaton-felvidék szelíd dombjait. Elsősorban mégsem a táj iránt érdeklődött, hanem a tájban élő ember, a táj kulturális arculatát megszabó történelem iránt. A húszas évek költészete klasszikus vagy mitologikus nosztalgiákat keresett a természetben, Pán isten lépteire fülelt, pásztorok és lányok enyelgését képzelte el. A harmincas években ez az érdeklődés megváltozott, az addig név nélküli természetnek határozott karaktere, neve lett. A költőket, például Takáts Gyulát, Csorba Győzőt és magát, Kereszturyt is már nem a természet bukolikus romantikája érdekelte, hanem a tájban alakot öltő kulturális és történelmi hagyomány, és ezen belül a magyarság, a magyar nép történelmi tapasztalatai, megpróbáltatásai és eredményei.

Keresztury Dezső költészetének ez a hagyomány lett vezérlő elve. A dunántúli tájban merengő várromokat, régi kolostorokat, nemesi kúriákat, préházakat vette szemügyre, a dunántúli vidék történelmét idézte fel. A Dunántúl valaha római provincia volt, a latinitás hagyománya másfélezer éven keresztül is fennmaradt. Keresztury is Horatiust és Vergiliust lapozgató őseire gondolt, tőlük örökölte a természeti táj és a rajta kivirágzott kultúra iránti figyelmet és szeretetet. A klasszikus reminiscenciákra utalt az antik versformák hagyománya is, ennek a hagyománynak az életre keltése során Keresztury Dezső, mondhatni, modernizálta, megszelídítette az antik költőknek a szabályokhoz rigorózan alkalmazkodó verselés módját. A magyar Dunántúl hagyománya természetesen a klasszikus tradíciók új életre keltésénél is gazdagabb volt: a latin kultúra öröksége mellett magába foglalta a török ellen küzdő Zrínyi Miklós, a magyar romantika „Délszigetét” építő Vörösmarty Mihály, az európai szellemben és irodalomban gondolkodó Babits Mihály kulturális és morális hagyatékát. Magába foglalta a nemzeti szellemet és az európaiságot, a hagyományok követését és a költői újítás igényét. Ez a gazdag örökség határozta meg Keresztury Dezső költészetének világát, ezt egészítették ki a magyar szellemi élet más hagyományai: elsősorban Arany János bölcs klasszicizmusa, Kölcsey Ferenc cselekvésre mozgósító történelmi realizmusa és Babits Mihály európai szemlélete és igényessége.

A múlt fölé hajló és a szellemi örökséggel társalkodó költő olyan lírai életművet hozott létre, amelynek erős kulturális tudata van. Számon tartotta a múlt értékeit, személyes módon – a költészet ereje által – kívánta beépíteni ezeket a nemzeti tudat értékrendjébe. Határozott értéktudat hatotta át költészetét. Vallomásai nemegyszer beszéltek a pálya zökkenőiről, félbemaradt tervekről, töredékben maradt vállalkozásokról. „Hányszor vágtam neki s hőkölttem megtorpantan: / lebukom? Milyen kés ő! Hol vérzik át a gyolcs?” – emlékezett fájdalmas tapasztalataira *Így éltem* című versének soraiban. Az életmű egészének mindazonáltal kialakult a maga öntörvényű, emberileg, erkölcsileg és művészileg egyaránt hiteles rendszere, Keresztury Dezső a kultúrát tekintette igazán fontosnak egy nemzeti közösség életében, a kultúrában találta meg a nemzeti identitás éltető szellemét. Ennek a kultúrának következetes építése és állandó reprodukálása, hagyományainak tisztán tartása és gondozása nemes küldetést jelentett – a költői morált ez a küldetés szabta meg.

Hasonló küldetéstudatról tanúskodott tanulmányíró munkássága, a közéletben szerepet vállaló tudós tevékenysége is. Keresztury Dezső a magyar múlt nagy örökségét akarta továbbítani, élő hagyománnyá tenni a jelenkor számára, ennek a törekvésnek a jegyében hozta létre *A magyar irodalom képekönnyve*, *A magyar zenetörténet képekönnyve*, illetve *Híres magyar könyvtárak* című műveit, illetve több kötetet megtöltő tanulmányait. Az élő hagyomány nemcsak a múltat kapcsolta a jelenhez, hanem a jelenben élő nemzet kohéziós erejét is növelte: ennek az igazságnak a felismerése hatotta át azokat az írásokat, előszóbeli megnyilatkozásokat, amelyek által a világ magyarságának találkozását, párbeszédét és alkotó összefogását sürgette. Különböző kulturális összejövetelek és konferenciák résztvevőjeként és szónokaként Keresztury Dezső ezért emelte fel mindig szavát a nemzeti hagyományok gondozása, a párbeszéd élő szelleme mellett. Ennek a szerepvállalásnak különösen a nyolcvanas évek végén bekövetkezett nagy történelmi átalakulást megelőző évtizedekben volt komoly jelentősége. Keresztury Dezsőnek, már csak a személyét és munkásságát övező országos (sőt európai) tekintély következtében mindig szava lehetett, mindig kiállt a magyar történelem nemzetformáló hagyományai, így 1848 és 1956 igazságai mellett. A nemzeti kultúra egységét szorgalmazta, és jöllehet nem kapott jelentős politikai szerepet, mindig helyt

tudott állni meggyőződéséért, és fel tudta mutatni a nemzeti történelem, a határokon is átívelő nemzeti szolidaritás és a magyar kultúra nagy értékeit.

Végezetül Keresztury Dezső mindig hűséges barátját szeretném idézni: Szabó Zoltánt, akivel ifjú tudósként, majd a Nemzeti Parasztpárt hivatott politikusaként mindig a közös gondolkodás, és ha lehetőség mutatkozott rá, a közös cselekvés fűzte egybe. Londonba emigrált barátja 1957 decemberében, annak a máskülönben tévesnek bizonyult hírnek a nyomán, hogy Keresztury Dezsőt börtönbe hurcolták a berendezkedő kádárista hatóságok, a következőkben jelölte meg Keresztury Dezső munkásságának lényegét: „Ez a népszerűsége nem törekvő, becsvágyaktól ment, szerény és tartózkodó ember, akinek jelszava mintegy az lehetett volna, amit Kölcsey fejezett ki: >munkálkodó légy s nem panaszkodó<, akiben mindazok az emberi tulajdonságok megtestesülnek, amelyeket Széchenyi kívánt a magyarnak, se a forradalomban, se azután nem merült fel politikai szerepben. Mögötte tömegek nem álltak, mögötte csak a magyar szellemi élet legjava áll, Kodálytól, Illyés Gyulán át a fiatalokig, mindezek bizonyára számítanak Keresztury Dezső dolgos okosságára és nyugodt tisztességére, ha olyan kort remélnék, amelyben magyar ember megleli honját a hazában.”. Ez a rövid jellemzés, gondolom, azóta sem veszítette el érvényességét: ha otthon akarunk lenni saját hazánkban, meg kell hallgatnunk és követnünk kell Keresztury Dezső tanításait.

Karner László: Jelek II. - vegyes technika, farost

